

3. Теорія і практика виховання

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Волкова В.А.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти

Барсук С.О.,

студентка 4 курсу кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та
дошкільної освіти*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Необхідність екологічного виховання зумовлена світовою екологічною кризою, причина якої криється у нераціональній та незбалансованій діяльності людини у довкіллі. Адже вихід з екологічної кризи, попередження екологічної катастрофи можливі лише за умови цілеспрямованого екологічного виховання, спрямованого на формування в дітей елементів наукового пізнання природи, моральних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони природи, раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Основи екологічної культури, ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві. Саме цей період досить важливий для усвідомлення себе невід'ємною часткою живої природи, своєї ролі та значущості в збереженні її цілісності.

Ключові слова: дошкільне дитинство, екологічна культура, екологічна компетентність, екологічна свідомість, екологічне виховання.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Необходимость экологического воспитания обусловлена мировым экологическим кризисом, причина которого кроется в нерациональной и несбалансированной деятельности человека в окружающей среде. Ведь выход из экологического кризиса, предупреждения экологической катастрофы возможны только при условии целенаправленного экологического воспитания, направленного на формирование у детей элементов научного познания природы, нравственных убеждений и практических навыков, определенной ориентации и активной жизненной позиции в области охраны природы, рационального использования и воспроизводства природных ресурсов.

Основы экологической культуры, отношение личности к миру природы закладываются в дошкольном детстве. Именно этот период достаточно важен для осознания себя неотъемлемой частью живой природы, своей роли и значимости в сохранении ее целостности.

Ключевые слова: дошкольное детство, экологическая культура, экологическая компетентность, экологическое сознание, экологическое воспитание.

Volkova V.A., Barsuk S.A.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ECOLOGICAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

The need for environmental education due to the global environmental crisis, the cause of which lies in the irrational and imbalanced human activities in the environment. After all, out of the environmental crisis, warning of ecological disaster is only possible on condition of purposeful environmental education aimed at the formation of the children elements of scientific knowledge of nature, moral convictions and practical skills, specific orientation and active life position in the field of environmental protection, rational use and reproduction of natural resources.

Basics of ecological culture of the person related to the world of nature are placed in preschool child. This period is quite important to realize itself as an integral part of nature, its role and importance in the preservation of its integrity.

Keywords: *preschool childhood, ecological culture, ecological competence, ecological awareness, environmental education.*

Постановка проблеми. Необхідність екологічного виховання зумовлена світовою екологічною кризою, причина якої криється у нераціональній та незбалансованій діяльності людини у довкіллі. Адже вихід з екологічної кризи, попередження екологічної катастрофи можливі лише за умови цілеспрямованого екологічного виховання, спрямованого на формування в дітей елементів наукового пізнання природи, моральних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони природи, раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Основи екологічної культури, ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві. Саме цей період досить важливий для усвідомлення себе невід’ємною часткою живої природи, своєї ролі та значущості в збереженні її цілісності. Це враховано в концепції і змісті Базового компонента дошкільної освіти в Україні, який орієнтує сучасних фахівців дошкільного профілю у виборі завдань та змісту роботи з дітьми таким чином, щоб не стільки озброювати їх певною сумою знань, скільки відкривати перед ними “науку життя”, яка сприяла б формуванню творчих особистостей з розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності за свої вчинки. Відповідно до вимог Базового компонента, до кінця дошкільного періоду у дитини мають бути сформовані елементи екологічного світорозуміння, основи екологічної компетентності, вихованості, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Актуальність проблеми екологічного виховання в дошкільному дитинстві, обумовлена наявними суперечностями між завданнями і технологіями екологічного виховання дошкільнят, потребами і станом розвитку

практики екологічного виховання, можливістю і необхідністю формування у старших дошкільників основ екологічної компетентності як складової екологічної культури, розвитку екологічної свідомості та позитивного емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи.

Мета статті полягає у визначенні ефективних умов вдосконалення навчально-виховної роботи з екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Вплив природи на формування особистості розкрито в роботах Я. Коменського, Д. Локка, Й. Песталоцці, С. Русової, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Прогресивні дослідники даної проблеми С. Дерябо, Н. Пустовіт, В. Ясвін акцентують увагу на потребі формування екоцентричного типу екологічної свідомості як регулятора діяльності людей у природі. Н. Горобаха, Н. Глухова, Н. Кот, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Рижова, Н. Яришева стверджують, що основи екологічного виховання закладаються ще в дошкільному віці. Екологічна свідомість виступає головною складовою екологічної культури, формування засад якої дослідники визначають метою екологічного виховання дітей дошкільного віку.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз науково-педагогічної та методичної літератури, систематизація та узагальнення; емпіричні: спостереження за організацією навчального процесу в дошкільному навчальному закладі, бесіди; аналіз результатів діяльності дітей.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на аналіз сфери «Природа» Базового компоненту, можна стверджувати, що у дитини дошкільного віку необхідно формувати реалістичні уявлення про явища природи, базові елементи природодоцільного світогляду, усвідомлення єдності всіх природних елементів та себе як частки природи [1].

Становлення екологічного світогляду відбувається поступово протягом багатьох років життя й навчання людини. Початок цього процесу, на думку Н. Глухової, Н. Горобахи, Н. Лисенко, З. Плохій та інших наукових діячів, припадає саме на період дошкільного дитинства, коли у процесі екологічного

виховання закладаються основи світорозуміння, екологічної свідомості і практичної взаємодії з природою [2, с. 7]. Дослідники підкреслюють значущість дошкільного віку для вирішення питань екологічного виховання, оскільки саме в цей період дитина набуває першого досвіду взаємодії зі світом Природи, формуються основи її ціннісних орієнтацій.

Екологічне виховання вважається вченими складовою екологічної освіти й розглядається як відносно новий напрям дошкільної педагогіки, що суттєво відрізняється від традиційного ознайомлення дітей із природою. У педагогічній науці й довідкових виданнях екологічне виховання трактується неоднозначно: формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств (М. Мусієнко) [5]; систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури (М. Фіцула) [9]; процес формування усвідомлено правильного ставлення до природного довкілля (Р. Рославець) [8].

Змістом екологічного виховання дошкільників сучасні вчені вважають два аспекти: передачу екологічних знань та їх трансформацію особистістю у ставлення до природи, що виявляється в діяльності. Так, Н. Горобаха стверджує, що головним у змісті екологічного виховання виступає формування внутрішнього світу дитини, її ціннісних орієнтацій, в основі яких усвідомлення своєї єдності з природою, взаємозалежності з нею [3, с. 33]. Н. Лисенко зазначає: “Екологічне виховання реалізується в єдності з навчанням, а в сукупності вони виливаються в єдиний процес виховання особистості” [4, с. 51]. Основні етапи процесу екологічного виховання, на думку науковця, – засвоєння дітьми екологічних знань, перетворення їх в елементи переконань як основне ядро свідомості.

Усвідомлене володіння екологічними знаннями, способами прийняття рішень, моральними нормами, цінностями, необхідними для екологічно доцільної діяльності науковці трактують як екологічну компетентність.

Екологічна компетентність має діяльнісний характер і передбачає здатність мобілізувати знання, ставлення дитини, готовність реалізувати їх у конкретній екологічній ситуації (у межах вікових можливостей). Зробивши аналіз та зіставивши відповідні показники, ми дійшли висновку, що серед завдань екологічного виховання дітей дошкільного віку більшість дослідників на перше місце ставлять формування початкових екологічних знань та уявлень. Знання дітей про природу, на думку Н. Лисенко, є дидактичною основою екологічного виховання, вони виконують у формуванні особистості інформативну, орієнтовну й оцінювальну функції [4, с. 32]. З. Плохій підкреслює, що розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною формується лише з набуттям екологічних знань [6, с. 68].

Аналіз наукових досліджень показав, що більшість дослідників метою екологічного виховання дошкільників визначають формування засад екологічної культури. У психолого-педагогічній літературі екологічну культуру визначають як частину загальнолюдської культури, що тісно пов'язана з розвитком цивілізації й людського суспільства та є специфічним способом діяльності людини у природі за її екологічними законами [3; 4; 6].

Істотним є судження З. Плохій стосовно того, що основи екологічної культури особистості закладаються у період дошкільного дитинства, а головною її складовою виступає екологічна свідомість [6, с. 6]. Вчена зазначає, що екологічна культура визначає способи й форми взаємин людини з довкіллям, є своєрідним кодексом поведінки, що лежить в основі екологічної діяльності. Н. Лисенко розглядає екологічну культуру як соціально значущу діяльність у сфері взаємодії суспільства і природи у взаємозв'язку з її результатами – матеріальними й духовними цінностями, правовими нормами, народними звичаями і традиціями [4, с. 27].

Показниками елементарної екологічної культури дитини автори Базового компонента дошкільної освіти в Україні [1] вважають доступні вікові екологічні знання, емоційне сприймання довкілля, адекватну поведінку у природі, готовність та здатність до природоохоронної діяльності.

Отже, можна стверджувати: вчені єдині в думці, що знання є обов'язковим компонентом процесу формування початків екологічної культури, а ставлення – основним його продуктом, що впливає на стабільність екологічно узгодженої поведінки дитини у природі; в екологічному вихованні знання виступають не самоціллю, а необхідною умовою для вироблення ставлення особистості до навколишнього світу.

Р. Рославець [8] вважає, що рівень екологічної культури особистості можна розглядати як рівень її екологічної вихованості, тим самим ототожнюючи ці два поняття. Погоджуємось із твердженням Н. Пустовіт, яка розглядає екологічну вихованість як більш ширше поняття і підкреслює: “Екологічна культура синтезує в собі найкращі досягнення людської цивілізації з проблем пошуку ефективних шляхів гармонізації стосунків суспільства та природи і розглядається нами як складова частина загальної культури особистості, а отже як складова її екологічної вихованості” [7, с. 9]. Дослідниця зазначає, що екологічна культура особистості змінює поведінку людини у довкіллі, чим забезпечується стабільне формування екологічної вихованості особистості і її діяльність не порушує рівновагу у природному середовищі. Таким чином, екологічна культура впливає на поведінку дитини в природі, тому поведінка може виступати критерієм екологічної вихованості.

Екологічні уявлення, зокрема уявлення про зв'язки та залежності в природі та цілісність природи, є підґрунтям для формування у дітей ціннісного ставлення до природи та екологічно доцільної поведінки. Необхідно формувати, починаючи з дошкільного віку, усвідомлення дітьми необхідності існування кожного живого організму, розвивати ціннісне ставлення до об'єктів природи. Підґрунтям для формування у дітей ціннісного ставлення до природи, як наголошують вчені, повинні стати доступні їхньому розумінню екологічні знання.

Таким чином, позитивне емоційно-ціннісне ставлення розуміється нами як отримання задоволення від спілкування з природою, емоційне сприйняття природних об'єктів та явищ, бажання та потреба зберегти природне довкілля, усвідомлення цінності природи для життя людини, її самоцінності. Таке

ставлення формується за умови наявності екологічних уявлень та мотивує екологічно доцільну поведінку дітей в природі. Вченими доведено, первинні екологічні уявлення, що сформувалися в дітей, є регулятором їхньої поведінки у природному довкіллі. Наявність таких уявлень допомагає дошкільникам передбачати наслідки деяких дій. Виходячи з вище сказаного, можна зазначити, що заключним компонентом екологічної вихованості дітей дошкільного віку є поведінка та їх діяльність у природі, вміння регулювати свою діяльність в природі згідно з її законами, не порушуючи природні зв'язки, не завдаючи їй шкоди.

Спілкування дітей з живою природою дає змогу успішно вирішувати завдання екологічного виховання через засвоєння дітьми доступних їх розумінню залежностей у природі, ознайомлення з правилами природокористування тощо.

У коригуванні ставлення до природи ефективним є прийом екологічної рефлексії, який спрямовує дитину на самоаналіз власних вчинків щодо конкретного об'єкта природи. Наприклад, під час прогулянки дитина зламала квітучу гілочку яблуньки. Зібравши дітей, вихователька запитує: "Що може відчувати яблунька? Якби це було можливо, про що б вона сказала тому з вас, хто це зробив?". В іншій ситуації діти сіли до столу, забувши нагодувати рибку в акваріумі. Дорослий звертається до дітей: "Чи помічаєте, хто на вас дивиться сумними очима? Що могли б подумати про вас рибки?" тощо.

Еколого-розвивальне середовище в широкому розумінні – це єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього "Я". Воно забезпечує набуття дитиною досвіду контакту з природним оточенням та спілкування з дорослими. Це неперервна, педагогічно зумовлена, спільна діяльність дітей між собою та дорослими. Зважаючи на виняткове значення еколого-розвивального середовища у формуванні екологічної компетентності дітей дошкільного віку, слід дотримуватися загальних вимог до його облаштування та використання.

Екологічне виховання ґрунтується на діяльнісному підході, передбачає збагачення змісту діяльності дітей екологічним компонентом. Наприклад, під

час малювання більший виховний вплив матиме зображення не абстрактного об'єкта природи, а персоніфікованого, з яким дитина взаємодіяла : “пташка, яку я годую”, “дерево під моїм вікном”, “рослини на моєму підвіконні” тощо. Тематику малюнків варто урізноманітнювати завданнями творчого характеру : намалювати, скажімо, дім для рибки, синички тощо, в якому будуть відображені життєво важливі компоненти природи.

Великого значення в екологічному вихованні має позитивний приклад в поведінці дорослих. Тому вихователі не тільки враховують це самі, а й значну увагу приділяють роботі з батьками. Потрібно досягти повного взаєморозуміння. Батьки повинні усвідомити, що не можливо вимагати від дитини виконання будь-якого правила поведінки, якщо дорослі самі не завжди його дотримуються. Виховати в дітях позитивне ставлення до природи можливо лише за умови, якщо самі батьки мають екологічну культуру. Помітний вплив на виховання дитини надає рівень, якість і стиль життя сім'ї. Діти дуже сприйнятливі до того, що їх оточує. Батьки повинні усвідомлювати, що діти поведуть себе так, як оточуючі їх дорослі. Саме тому, перш ніж почати екологічну роботу з дітьми, педагоги мають залучати батьків до цієї проблеми. Проводити батьківські збори, лекції, дні відкритих дверей. Як приклад, можна навести виставки квітів, виробів з природного матеріалу, конкурс малюнків про природу. Залучати батьків до участі в екологічних акціях, святах: “Ми друзі природи”, “Осінь мелодія”, “Зимова казка”, тощо. Дитині потрібно показувати різні прояви краси в світі природи.

Як доводить практика, ефективними формами й методами формування основ екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку є: заняття, екскурсії, спостереження, екологічні гуртки, конкурси, вікторини, екологічні акції, екологічні ігри, свята та розваги, пошуково-дослідницька діяльність та багато іншого.

Висновки. Заключним компонентом екологічної вихованості дітей дошкільного віку є поведінка та їх діяльність у природі, вміння регулювати свою діяльність в природі згідно з її законами, не порушуючи природні зв'язки, не завдаючи їй шкоди.

Обов'язковим компонентом процесу формування початків екологічної культури є знання, а результатом є ставлення, що впливає на стабільність екологічно узгодженої поведінки дитини у природі, проте в екологічному вихованні знання виступають не самоціллю, а необхідною умовою для вироблення ставлення особистості до навколишнього світу.

У формуванні екологічної компетентності дітей дошкільного віку виняткове значення має створення відповідного еколого-розвивального середовища. Великого значення в екологічному вихованні має позитивний приклад в поведінці дорослих, тому обов'язково залучення батьків до цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) / Науковий керівник : А. М. Богущ. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Беленька Г. В. Дошкільнятам про світ природи : старший дошкільний вік : навч.-метод. посіб. / Г. В. Беленька, Т. С. Наumenко, О. А. Половіна. – 2-ге вид. – Київ : Генеза, 2014. – 112 с.
3. Горопах Н. М. Виховання екологічної культури дітей / Н. М. Горопах. – Рівне : Волинські обереги, 2001. – 175 с.
4. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти : дошкільник – педагог. Навчально-методичний посібник для ВНЗ / Н. В. Лисенко. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2009. – 400 с.
5. Мусієнко М. М. Екологія : Тлумачний словник / М. М. Мусієнко. – К. : Либідь, 2004. – 376 с.
6. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників / З. П. Плохій. – К. : Редакція журналу “Дошкільне виховання”, 2002. – 173 с.
7. Пустовіт Н. А. Обереігаємо довкілля / Н. А. Пустовіт, О. І. Локшина // Дошкільне виховання. – 1999. – № 6. – С. 8 – 9.
8. Рославець Р. М. Психолого-педагогічні умови виховання екологічної культури дошкільників / Р. М. Рославець. – Луцьк : Вежа, 1999. – 97 с.

9. Фіцула М. М. Педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.